

РЕЦЕНЗІЯ

**доктора юридичних наук, доцента Буги Ганни Сергіївни
на дисертацію Яковлевої Тетяни Костянтинівни «Кримінологічна
характеристика та запобігання ухиленню від сплати аліментів на
утримання дітей», представлену на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність теми дослідження. Захист прав дітей є одним із основних пріоритетів правової держави, визначений у низці міжнародних та національних правових документів. Особливого значення це набуває в контексті забезпечення належної участі батьків у розвитку та вихованні неповнолітніх осіб, що зокрема важливо і з точки зору попередження кримінально протиправної діяльності неповнолітніх осіб. Необхідно зауважити, що протягом останніх років ювенальна юстиція в Україні розвивалась достатньо динамічно, що зумовлено потребою у посиленні прав дитини на належний розвиток, піклування та захист інших, закріплених на конституційному рівні, прав та свобод. Це також стосується і запобігання такому кримінальному правопорушенню як ухилення від сплати аліментів на утримання дітей.

Аналіз статистичної інформації правоохоронних органів, а також судової практики надає підставу для констатації, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України хоча і не демонструє позитивну динаміку, але залишається на стабільно високому рівні. Це може бути пояснено низкою об'єктивних та суб'єктивних кримінологічних чинників та факторів, зокрема таких як достатньо висока латентність, пов'язана із віктимною поведінкою другого із батьків, із ким проживає дитина, незадовільним переліком заходів та засобів кримінально-правового впливу, а також незначним рівнем суспільної небезпеки, що призводить до ігнорування такого кримінального правопорушення під час розробки стратегічних документів, скерованих на запобігання протиправній діяльності в країні. Наведене має негативні наслідки у виді зниження якості здійснення кримінологічної та кримінально-правової політики в Україні.

Отже, вказане свідчить про те, що тема дисертаційного дослідження, обрана Тетяною Костянтинівною, є своєчасною та актуальною, оскільки здатна частково вирішити окреслені теоретико-прикладні проблеми із запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження проведено відповідно до Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки, затвердженої Указом Президента України № 119/2021 від 24 березня 2021 року, Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 453, Плану заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р., Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 року №695. Роботу виконано в межах науково-дослідної теми Донецького юридичного інституту МВС України «Протидія кримінальним правопорушенням на території проведення ООС (Операції об'єднаних сил)» на 2020-2024 рр. (номер державної реєстрації 0120U105580). Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Донецького державного університету внутрішніх справ 29 березня 2023 року (протокол № 12).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є однією із перших в Україні комплексною монографічною працею, присвяченою вивченню теоретико-прикладних аспектів запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дитини, зокрема – в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану. У роботі обґрунтовано низку нових концептуальних положень, висновків і рекомендацій, зокрема:

вперше:

– унормовано загальні кримінологічні тенденції щодо кількісно-якісних показників кримінальних правопорушень, передбачених ст. 164 КК України, до яких віднесено: 1) залежність від напряму та курсу розвитку соціально-економічної політики; 2) внутрішня кореляція із окремими формами домашнього насильства; 3) взаємозалежність кількісно-якісного показника із механізмом формування трудової політики; 4) перспектива потенційного зростання кількісного показника в умовах дії особливих правових режимів;

– диференційовано причини та умови ухилення від сплати аліментів на утримання дитини на такі: 1) *психо-емоціональні та міжособистісні* – причини та умови, які знаходяться у площині взаємовідносин між аліментнозобов'язаною особою та особою, яка проживає разом із дитиною; 2) *корисливо-насильницькі* – причини та умови, які зумовлені прагненням реалізувати умисел на домашнє насильство через економічний вплив. У такий спосіб кримінальний правопорушник реалізує власний корисливий мотив, а також через економічне насильство впливає на колишнього шлюбного партнера; 3) *соціально-економічні* – причини та умови, пов'язані із відсутністю можливості у аліментнозобов'язаної особи утримувати дитину через неналежне матеріальне забезпечення та/або незадовільне соціальне становище; 4) *політичні* – причини та умови, пов'язані із неможливістю утримувати дитину через незадовільні політичні процеси, зокрема – введення правового режиму воєнного стану, а також пов'язані із цим втрату робочого місця, труднощі у працевлаштуванні, внутрішнє переміщення тощо; 5) *правові* – причини та умови, пов'язані зі недоліками правового забезпечення порядку виконання та контролю виконавчою службою за виконанням рішень суду;

– диференційовано морально-психологічні ознаки особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України на такі: 1) наявність конативних (мотиваційно-рольових) порушень, що полягає у

відсутності здатності особи до самовдосконалення та саморозвитку; 2) негативістська демонстративність поведінки, зумовлена агресивним ставленням до того із батьків, хто проживає із дитиною, її родичів або самої дитини; інколи така поведінка також може мати мотив викликати до себе жаль; 3) викривлене уявлення про морально-етичні та родинні цінності; 4) деструктурована ієрархія ціннісного ряду; 5) низька рухливість нервових процесів;

– доведено доцільність уточнення меж покарання за вчинення ухилення від сплати аліментів на утримання дітей шляхом передбачення видами покарань штрафу, громадських та виправних робіт, а також обмеження волі – за вчинення діяння вперше. За вчинення такого кримінального правопорушення вдруге доцільним граничним видом покарання визнано позбавлення волі на певний строк;

– запропоновано систему змін та доповнень до законодавчих актів України щодо юридичної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей.

удосконалено:

– доктринальні підходи до факторів соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, які диференційовані на такі: 1) соціальні фактори; 2) нормативно-правові фактори; 3) інституційні фактори; 4) кримінологічні фактори;

– систему віктимологічних заходів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 164 КК України, до яких віднесено: 1) спрощення процедури звернення з заявою про стягнення аліментів незалежно від терміну, який минув з моменту виникнення права на аліменти; 2) спрощення порядку стягнення аліментів; 3) удосконалення процедури щорічної індексації аліментів та збільшення їх розміру; 4) встановлення/удосконалення механізму забезпечення безпеки осіб, які звернулись із заявою про стягнення аліментів;

– аргументи на користь думки, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України не може вважатись такою, що має набір типових ознак кримінального правопорушника через низку особливостей: 1) специфічна мотивація, яка часто полягає у задоволенні корисливого мотиву шляхом збереження коштів без прямого умислу на порушення кримінального закону; 2) такі особи не мають сталого набору кримінально-протиправних ознак та часто – кримінально протиправного досвіду (зокрема і судимості); 3) рецидив таких кримінальних правопорушень відтворюється крізь призму мотивації та, здебільшого, не пов'язаний із суспільно небезпечною спрямованістю особистості;

– систематизація організаційно-правових заходів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 164 КК України, які диференційовано на такі: 1) внесення змін та доповнень до ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення в частині зменшення строку заборгованості до двох місяців та перегляду видів стягнень шляхом передбачення в ч. 1 ст. 183-1 КУпАП альтернативного стягнення у виді штрафу, в ч.ч. 2-3 – виправних робіт та адміністративного арешту; 2) систематизація та диференціація підходів до притягнення до відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 183-1 КУпАП та кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України з метою забезпечення належної доказової інформації щодо встановлення ознаки злісного ухилення від сплати аліментів на утримання дитини; 3) збільшення відсотку штрафу та розширення меж його диференціації за наявності заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за один, два та три роки; 4) унормування діяльності виконавця із обчислення розміру заборгованості зі сплати аліментів, а також проведення індексації розміру аліментів та повідомлення про розрахунок заборгованості стягувачу.

набули подальшого розвитку:

– теоретичні підходи до визначення форм реалізації об’єктивної сторони ухилення від сплати аліментів на утримання дітей: 1) злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів); 2) злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні. Додатково аргументовано, що обов’язковою ознакою об’єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України є суспільно небезпечний наслідок у виді майнової шкоди, а тому склад цього суспільно небезпечного діяння є формально-матеріальним;

– аргументи щодо доцільності вважати ухилення від сплати аліментів на утримання дітей діянням, що може бути вчинено з прямим або непрямим умислом. Аргументовано, що непрямий умисел може мати місце у випадках, коли відсутня вольова ознака.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дослідження використовуються у: *законотворчій діяльності* – під час удосконалення законодавства щодо запобігання кримінальним правопорушенням проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина в Україні; *науково-дослідній сфері* – для подальшого розроблення теоретико-прикладних проблем запобігання кримінальним правопорушенням проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (акт впровадження у науково-дослідну діяльність Донецького державного університету внутрішніх справ від 19.04.2024); *правозастосовній діяльності* – для удосконалення нормативно-правових актів, підготовки методологічного та стратегічного забезпечення механізму запобігання кримінальним правопорушенням проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; *освітньому процесі* – під час підготовки навчально-методичних комплексів з кримінології, кримінального права, а також проведення різних видів занять з відповідних дисциплін у системі підвищення кваліфікації працівників

Національної поліції України (акт впровадження в освітній процес Донецького державного університету внутрішніх справ від 19.04.2024).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій. Про обґрунтованість проведеного дослідження свідчать правильно визначені об'єкт та предмет, відповідна методологічна основа дисертації та емпірична база. Методологічну основу дисертаційного дослідження складають діалектичний метод, а також комплекс загальнонаукових та спеціальнонаукових методів. *Історико-правовий* метод було використано для дослідження факторів соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України (підрозділ 1.1); *системно-структурний метод* дозволив удосконалити понятійно-категоріальний апарат та унормувати окремі кримінально-правові ознаки ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (розділ 1); *компаративний метод* надав можливість охарактеризувати європейські та міжнародні правові документи у сфері захисту прав дітей (усі розділи); *метод наукової абстракції* дозволив визначити тенденції кількісно-якісних показників кримінальних правопорушень, передбачених ст. 164 КК України, а також узагальнити віктимологічні заходи спеціально-кримінологічного запобігання (підрозділи 2.1, 3.2); *метод структурно-функціонального аналізу* – для дослідження особливостей організаційно-правового запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей (підрозділ 3.2); *догматичний* – для аналізу способів удосконалення системи запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей (розділ 3). *Статистичний* метод використано для аналізу даних Офісу Генерального прокурора у 2019-2023 році. Метод *моделювання* в комплексі із *соціологічними методами* (вивчення обвинувальних вироків, викладених у Єдиному реєстрі судових рішень, а також рішень Європейського суду з прав людини) надали можливість систематизувати та узагальнити статистичну інформацію про стан вчинення кримінальних правопорушень

проти сім'ї, а також розробити пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства (усі розділи).

Емпіричну базу дослідження становлять результати вивчення статистичні та аналітичні дані Офісу Генерального прокурора, МВС України, Національної поліції України, національна та європейська судова практика (досліджено 96 судових вироків національних судів різних інстанцій, а також 15 рішень Європейського суду з прав людини).

Структура дисертації є обґрунтованою та логічною: робота складається вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (182 найменування на 22 сторінках) та 3 додатків (6 сторінок). Повний обсяг дисертації становить 215 сторінок, з них основного тексту – 172 сторінки.

Повнота викладу наукових положень в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Основні положення та висновки дослідження, що сформульовані в дисертації, відображено в 7 наукових публікаціях, серед яких 4 статті у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових з юридичних наук, 3 тези доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних заходах.

Дані про відсутність текстових запозичень та порушення академічної доброчесності. Дисертація Т.К. Яковлевої є самостійною працею, виконаною без порушень академічної доброчесності.

Зауваження щодо змісту та оформлення дисертації. *Водночас, не дивлячись на актуальність дисертації, обґрунтованість та наукову новизну отриманих результатів, доцільно звернути увагу на окремі дискусійні аспекти.*

1. В дисертації авторка достатньо повно та всебічно розглядає кримінально-правову характеристику кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України. Водночас дослідження виглядало би більш завершеним, якби Тетяна Костянтинівна приділила увагу зарубіжному досвіду протидії ухиленню від сплати аліментів на утримання дитини, а

також стисло охарактеризувала міжнародні правові документи, в яких закріплено механізм захисту права дітей на утримання.

2. Певним упущенням є ігнорування віктимологічної характеристики жертв кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 КК України, особливо враховуючи, що дитина у такому випадку є вторинною жертвою, оскільки віктимна поведінка притаманна у більшості другому з батьків, з яким проживає така дитина. З огляду на вказане, під час захисту авторці доцільно продемонструвати свою позицію щодо значення віктимної поведінки жертви у механізмі кримінально протиправної поведінки кримінального правопорушника.

3. У дисертації авторка вказує на те, що нею розглядались особливості запобігання досліджуваному кримінальному правопорушенню в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану. Водночас, такі положення викладені у дослідженні ремарочно, у зв'язку із чим під час захисту доцільно пояснити, як на думку дисертантки, чи відрізняється механізм запобігання кримінальному правопорушенню, передбаченому ст. 164 КК України в умовах дії різних правових режимів.

Водночас, наведені зауваження та пропозиції є лише уточненням окремих положень та спробою вступити у дискусію із авторкою, а тому не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації Т.К. Яковлевої.

Загальний висновок. Дисертаційна робота Яковлевої Тетяни Костянтинівни «Кримінологічна характеристика та запобігання ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей» є завершеною роботою, сформульовані у ній наукові результати містять елементи наукової новизни, які мають теоретичне і практичне значення. Дисертаційне дослідження відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (в редакції постанови КМУ від 19 травня 2023 року № 502), наказу Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 «Про

затвердження вимог до оформлення дисертації» (зі змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 31 травня 2019 року № 759), та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами, внесеними згідно з постановою КМУ від 19 травня 2023 року № 502), а її авторка – Яковлева Тетяна Костянтинівна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право.

Рецензент –

**доктор юридичних наук, доцент,
начальник відділу організації
наукової роботи Донецького державного
університету внутрішніх справ**



Ганна БУГА

Підпис Буги Ганни Сергіївни засвідчую

**Начальник відділу
документування службової діяльності**



Юлія МЕРКУЛОВА